

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Simon Stevin: taalbeschouwer en taalgebruiker

Wal, M.J. van der

Citation

Wal, M. J. van der. (2004). Simon Stevin: taalbeschouwer en taalgebruiker. In *Simon Stevin 1548-1620. De geboorte van de nieuwe wetenschap* (pp. 170-177). Turnhout: Brepols. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19716>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19716>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

AFB.115 Simon Stevin,
Dialectike ofte Bewysconst,
Leiden, 1585 (Antwerpen,
Museum Plantin-Moretus,
A137).

DIALECTIKE
OFTE
BEVVYSCONST.

Leerende van allen faecken recht ende
constelick Oirdeelen; Oock openende
den wech tot de alderdiepste verbor-
ghentheden der Natueren.

Beschreven int Neerduytsch door
SIMON STEVIN *van Brughe.*

TOT LEYDEN,
By Christoffel Plantijn.

M. D. LXXXV.

Marijke J. van der Wal

Inleidend

Als Simon Stevin in de 21ste eeuw in verband met taal wordt genoemd, dan is het meestal om te vermelden dat hij Nederlandstalige wiskundige terminologie heeft 'uitgevonden'. Deze praktische activiteit, die overigens als 'uitvinding' enige nuancering behoeft, is niet het enige waaruit Stevins belangstelling voor taal en taalgebruik blijkt. Al treffen we onder zijn publicaties geen taaltheoretische verhandeling of grammatica aan, toch heeft hij zijn visie op taal en in het bijzonder op zijn moedertaal gegeven. Die visie is te vinden in niet-specifiek taalkundige geschriften: in het logicaboekje *Dialectike ofte Bewysconst* (1585) (afb. 115), in een verhandeling over de statica, *Beghinselen der Weeghconst* (1586), en in zijn omvangrijke verzamelwerk *Wisconstige Gedachtenissen* (1608). Zijn praktische terminologische bijdrage en zijn taalbeschouwing hangen nauw met elkaar samen en moeten bovendien beide gezien en begrepen worden in de context van het zestiende- en vroeg-zeventiende-eeuwse taalstandaardisatieproces.

De context van de tijd: standaardisatieproces

In de zestiende eeuw is in West-Europa voor de zo geheten volkstalen het standaardisatieproces waar te nemen: in Italië, Frankrijk, Engeland, de Nederlanden en Duitsland is zich uit een toestand van dialectverscheidenheid een standaardtaal aan het ontwikkelen.¹ Tijdens dat ingrijpende proces, dat vele eeuwen in beslag heeft genomen, ontwikkelt zich een van de aanwezige dialecten (of een combinatie van dialecten), meestal op grond van politiek, economisch of cultureel overwicht van een bepaalde regio, tot prestigedialect, tot standaard. Deze selectie wordt op microniveau geconcretiseerd door specifieke, tot het prestigedialect behorende woorden of woordvormen te

1 M.J. VAN DER WAL, *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*, Den Haag, 1995, p. 1-21.

verkiezen boven taalvarianten uit andere dialecten. Die keus is onder meer te vinden in woordenboeken en grammatica's voor de betreffende volkstalen. Codificatie, dat wil zeggen regelgeving in spellinggeschriften en grammatica's en het vastleggen van de woordenschat in woordenboeken, was noodzakelijk om de standaardtaal in wording zodanig op te bouwen dat ze op alle terreinen, ook op gebieden waar zij niet eerder werd gehanteerd, kon functioneren. Van die functiebreiding is bijvoorbeeld sprake wanneer in wetenschappelijke geschriften de volkstaal en niet het gebruikelijke Latijn wordt gehanteerd.

Stevin heeft een zeer positieve houding ten opzichte van zijn moedertaal, die toentertijd met *Nederduits*, *Duits* of *Nederlands* werd aangeduid. Die houding is niet uniek in die tijd: een positieve attitude van een taalgemeenschap tegenover de eigen volkstaal was een noodzakelijke voorwaarde voor het standaardisatieproces. Stevin hanteert het Nederlands in vrijwel al zijn wetenschappelijke publicaties en wordt zo geconfronteerd met het probleem van de vakterminologie. Om zijn terminologische activiteiten en taalopvattingen goed te kunnen plaatsen is meer inzicht in de context nodig.

Wat waren de contemporaine taalopvattingen? In hoeverre sluit Stevin daarbij aan en in welke opzichten presenteert hij iets nieuws? Die vragen zullen in dit artikel centraal staan nadat eerst een indruk is gegeven van de belangrijkste publicaties die op taalgebied beschikbaar waren in het jaar 1585, het jaar waarin Stevins logicaboekje *Dialectike ofte Bewysconst* verscheen.

1584	<i>Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst</i>
1581	Pontus de Heuiters <i>Nederduitse orthographie</i>
1574	Cornelis Kiliaans <i>Dictionarium teutonico-latinum</i>
1573	<i>Thesaurus theutonicae linguae / Schat der Neder-duitscher sprake</i>
1553	Jan van den Werves <i>Het tresoor der Duytsscher talen</i>
1550	Joos Lambrechts <i>Nederlandsche spellingnghe</i>

In 1585 konden Stevin en zijn tijdgenoten terugblikken op een bijzondere gebeurtenis: in het jaar daarvoor was de eerste gedrukte Nederlandse grammatica, de *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst*, verschenen. Deze in dialoogvorm (*twe-spraack*) gegoten grammatica, was het product van de rederijderskamer *In Liefd' Bloeyende te Amsterdam*.

Er waren wel al eerder aparte geschriften over spelling van de persen gerold, zoals in 1550 de

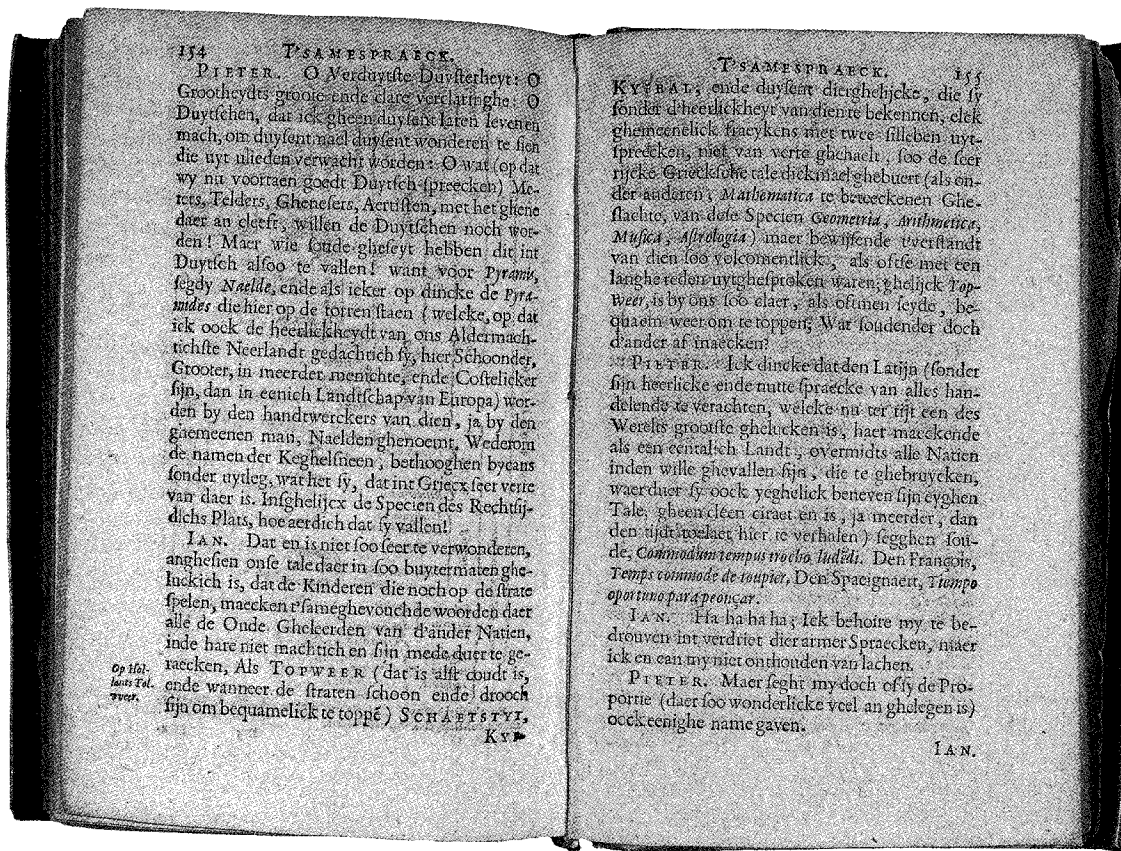
Nederlandsche spellingnghe van de Gentse drukker Joos Lambrecht en in 1581 Pontus de Heuiters *Nederduitse orthographie*, gedrukt bij Plantijn in Antwerpen. Spellingregels waren belangrijk voor onder meer boekdrukkers. In de *Twe-spraack* neemt spelling dan ook een aanzienlijke plaats in, maar daarnaast worden voor het eerst grammaticale regels van het Nederlands gegeven, niet alleen beschrijvend, descriptief, maar juist ook in regelende, 'opbouwende' zin.²

Op het terrein van de woordenschat werd ontleening als onnodig en onwenselijk beschouwd: het ideaal was een zuivere, niet met leenwoorden (bastaardwoorden) vervuilde taal. Er verschenen woordenboekjes waarin niet-ontleende woorden waren verzameld of waarin alternatieven voor leenwoorden werden gegeven. Een voorbeeld daarvan is Jan van den Werves *Het tresoor der Duytsscher talen*, dat voornamelijk juridische leenwoorden bevatte met daaraan toegevoegde Nederlandse termen of verklaringen. Veel tijdgenoten pleitten voor het uitbannen van Latijnse en Franse leenwoorden; slechts een enkeling als Pontus de Heuiter verzette zich tegen ontleening aan het Duits. Zijn houding staat tegenover het standpunt in de *Twe-spraack*, waar zelfs ontleening aan Germaanse talen als alternatief voor Romaanse leenwoorden werd voorgesteld. Ook de auteur van het eerste wetenschappelijke woordenboek van het Nederlands, Cornelis Kiliaan toonde zich een voorstander van taalzuivering door in zijn Nederlands-Latijnse woordenboek, het *Dictionarium teutonico-latinum*, weliswaar ingeburgerde woorden van Romaanse oorsprong in het eigenlijke woordenboek op te nemen, maar andere Romaanse leenwoorden die men niet zou moeten gebruiken, in een aanhangsel te plaatsen.

Bij dit alles is het van belang te beseffen dat voor zestiende-eeuwers alle talen zeker niet gelijkwaardig waren. De klassieke talen, het Latijn en het Grieks, stonden in hoog aanzien en datzelfde gold voor het Hebreeuws. Bij het oordeel over de overige talen speelt de nationaliteit van de taalbeschouwer een duidelijke rol. In Romaansprekende landen stond men positief tegenover de eigen moedertaal, die, mits gecultiveerd, in staat moest zijn om het niveau van de klassieke talen te bereiken. Dat positieve oordeel over de Romaanse talen werd echter over het algemeen niet gedeeld door taalbeschouwers in Germaansprekende landen. Zij zagen de Romaanse talen als verbasterd Latijn en legden de nadruk op de zuiverheid van de Germaanse talen. Binnen de Germaanse talen werd overigens door Duitse en Nederlandse auteurs een verdere hiërarchische ordening aangebracht: het Engels werd bekritiseerd vanwege zijn grote hoeveelheid ontleend vocabulaire.

Afgezien van het taalzuiverheidsideaal waren er ook andere eigenschappen waarop talen beoor-

2 Een voorbeeld van dat laatste is de presentatie van een naamvalstelsel van zes naamvallen, terwijl er in het 16de-eeuws Nederlands slechts resten van een afgebrokkeld vier-naamvalstelsel aanwezig waren. De *Twe-spraack* staat een ideaalbeeld voor ogen: een goede taal is een taal met naamvallen, zoals het Latijn; het Nederlands dient dan ook in die richting opgebouwd te worden.

deeld werden. Volgens Stevin had het Nederlands bepaalde eigenschappen die deze taal in gunstige zin van andere talen onderscheidde.

Eigenschappen van het Nederlands tegenover andere talen

Stevin zet zijn houding ten opzichte van het Nederlands uiteen in een betoog getiteld *Uytspraeck van de weerdigheyt der duytsche tael*, dat in zijn *Beghinselen der Weeghconst* (1586) is opgenomen. Daar noemt hij allereerst de hoge ouderdom van het Nederlands. Dat was een positieve eigenschap omdat men redeneerde: hoe ouder de taal des te meer deze de kwaliteiten van de eerste, ongetwijfeld volmaakte taal bewaard zou hebben. De veronderstelde ouderdom van het Nederlands werd niet alleen door Stevin, maar ook in de *Twe-spraack* genoemd. In beide gevallen hebben we te maken met de weerklank van opvattingen die de humanist Joannes Goropius Becanus in zijn *Origines Antwerpianae* (1569) en zijn postuum verschenen *Opera* (1580) poneerde. Becanus ging heel ver: hij vocht de vigerende opvatting dat het Hebreeuws de oudste taal was aan en stelde daar het Nederlands voor in de plaats. Er waren maar weinig taalbeschouwers die Becanus daarin volgden: zelfs wanneer zij hun

moedertaal een warm hart toedroegen, aarzelden zij om deze boven het Hebreeuws te stellen. Het hoogst bereikbare was dat het Nederlands ná het Hebreeuws de oudste taal zou zijn of dat beide talen tegenover de andere talen de oudste waren. Stevin houdt zich op de vlakte door over het Nederlands als zeer oude taal te spreken.

Stevin wijst op nog vier andere positieve kenmerken van het Nederlands.³ Het zijn de aanwezigheid van een groot aantal éénlettergrepige woorden, het bijzonder vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen, en twee functionele kenmerken, namelijk geschiktheid als taal van de wetenschap en 'beweeglijkheid', dat wil zeggen het vermogen om te overtuigen en te ontroeren. De overtuigende en ontroerende kracht van het Nederlands is een kenmerk dat thuishoort op het gebied van de retorica. De overtuiging dat het Nederlands geschikt is om als taal van de wetenschap te fungeren, is in meer 16de-eeuwse geschriften te vinden. Het is een overtuiging die Stevin zelf wel zeer in de praktijk heeft gebracht: op een enkel vroeg werk na zijn immers al zijn wetenschappelijke geschriften in het Nederlands gesteld.

De éénlettergrepigheid of monosyllabiciteit had Stevin al eerder naar voren gebracht in zijn *Dialectike ofte Bewysconst* (1585), waar hij in een dialoog één van de sprekers de korthed van woor-

³ Zie voor de betreffende passages, *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), 1, p. 64, 80-88.

den als waardevol kenmerk van het Nederlands laat noemen: *het Duytsch [=Nederlands MW], als seer oude ende aldervolmaeckste spraecke, bestaet meer dan eenighe ter werelt uyt eensillibighe grondtnamen.*⁴ Het bijzonder vermogen samenstellingen en afleidingen te vormen treffen we daar ook al aan, wanneer Stevin naar spelende kinderen verwijst die spontaan het woord *topweer* 'een goede tijd om met een tol te spelen' zouden creëren, een woord dat in het Latijn, Frans en Spaans met wel vier woorden vertaald zou moeten worden (*Commodum tempus trocho ludendi; Temps commode de toupier; Tiempo oportuno para peonçar*) (afb. 116).⁵ In 1586 betoogt Stevin bovendien dat met de Nederlandse woordvormingsystematiek nieuwe samenstellingen heel gemakkelijk zijn te begrijpen: het eerste element is namelijk de bepaling, het tweede de kern, wat hij illustreert met voorbeelden als *putwater - waterput* en *jachthondt - hondjacht*.⁶

Stevin is niet de eerste die op deze twee structurele taalkenmerken van het Nederlands wijst. Het vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen wordt ook bij Becanus en in de *Twe-spraack* als een kenmerk van de rijkdom van het Nederlands genoemd, een kenmerk waarmee het Nederlands zich gunstig onderscheidt van het Latijn. In de Engelse en Duitse grammaticale traditie is dit kenmerk overigens ook als een eigenschap van de Germaanse talen te vinden. Het kenmerk monosyllabiciteit werd eveneens eerder bij Becanus in de *Twe-spraack* aangetroffen. Volgens Becanus zouden in de allereerste, volmaakte taal alle grondwoorden éénlettergrepig (monosyllabisch) zijn geweest. Met onder meer monosyllabiciteit als criterium wilde Becanus nu aantonen dat het 'Duyts' die veronderstelde oudste en volmaaktste taal was, ouder en volmaakter dan het Hebreeuws, Grieks en Latijn. In de *Twe-spraack* functioneert monosyllabiciteit anders: het is een criterium om de oorspronkelijke echt Nederlandse woordenschat te bepalen. In gevallen als *faam - fama, lyn - linea, kroon - corona, form - forma, wyn - vinum, wal - vallum* zouden de Nederlandse woorden de oorspronkelijke zijn en niet de Latijnse pendanten. Stevin was het met die opvatting eens en veronderstelde dat de Romeinen woorden als *caes, beest, put, muer, recht, cael, graen, heer*, hadden verlengd tot *caseus, bestia, puteus, murus, rectus, calvus, granum, herus*.⁷

Stevin maakte monosyllabiciteit tot één van de kernpunten van zijn taalbeschouwing en deed er iets nieuws mee: hij verzamelde statistisch materiaal om te bewijzen dat het Nederlands de eigenschap korthed in hoge mate bezat. Hij stelde twee lijsten van Nederlandse monosyllabische woorden op.⁸ De eerste bevatte 742 Nederlandse monosyllabische werkwoorden zoals *Ic acht, blijf, denck, eer, eet, gheef, hoor, koop, lieg, neem, spreek, tel, vrees* die staan tegenover vijf Latijnse

werkwoorden en geen enkel werkwoord in het Grieks (de 45 Griekse monosyllabische werkwoorden zouden zijn ontstaan uit langere vormen). De tweede lijst monosyllabische woorden (zelfstandige naamwoorden, adjectieven, voorzetsels etcetera) bevatte 1428 Nederlandse voorbeelden zoals *al, ampt, bed, bloot, bril, croon, dach, daet, de, duyf, ghi* etcetera, tegenover 158 Latijnse en 220 Griekse voorbeelden.

Terwijl Stevin de eigenschappen van het Nederlands besprak, beoordeelde hij ook het Latijn en het Grieks. Het Latijn en Grieks hadden minder monosyllabische woorden. Het Grieks had weliswaar de mogelijkheid om samenstellingen te vormen, maar in veel mindere mate dan het Nederlands. Met andere talen zoals Frans, Italiaans en Spaans hoefde Stevin zich niet in te laten: ze waren minderwaardig ten opzichte van het Latijn en Grieks en dus zeker tegenover het Nederlands. Die inferioriteit komt ook in specifieke gevallen naar voren. Wanneer Stevin moet toegeven dat het Frans meer monosyllabische woorden bezit dan het Latijn (in het Frans zijn immers woorden uit het Latijn verkort zoals *Facio, Servio, Venio, Rideo, Sentio: Je Fay, Sers, Vien, Ri, Sens*), dan voert hij aan dat die Franse monosyllabische woorden evenwel niet geschikt zijn voor het vormen van samenstellingen en afleidingen.⁹

Achterliggende opvattingen en de taalfeiten

Men kan zich afvragen waarom Stevin zo enthousiast over monosyllabiciteit was. De belangrijke rol die dit begrip bij Stevin speelde, kan verklaard worden vanuit zijn opvatting over de relatie tussen taal en werkelijkheid. Volgens huidige taalwetenschappelijke opvattingen is de relatie tussen taaltokens (woorden) en wat zij in de werkelijkheid aanduiden willekeurig of arbitrair: er is niets in de woordvorm van *boom, tree, arbre* dat nu juist deze woorden geschikt maakt om een boom aan te duiden.¹⁰ Voor Stevin was er wel een relatie: (idealiter) dienden afzonderlijke, enkelvoudige zaken in de werkelijkheid te corresponderen met monosyllabische woorden en complexe zaken met samenstellingen.¹¹ Anders gezegd: eenvoud en complexiteit in de natuur zouden corresponderen met eenvoud en complexiteit in de taal. Illustratief zijn Stevens eigen woorden in de volgende citaten over de weergave van enkelvoudige en complexe zaken:

Anghesien wy duer t'behulp van tong, lippen, tanden, verhemelt, keel, bycans oneindelicke verscheyden eensilbighe gheluyden connen uyten, soo ist billich dat wy yder ynckel saeck een eensilbich gheluyt toeeyghenen (want min is onmueghelick, meer is onnut) ende van sul-

- 4 *Dialectike ofte Bewysconst* (1585), p. 159.
- 5 *Dialectike ofte Bewysconst* (1585), p. 154-155.
- 6 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 84.
- 7 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 80.
- 8 B.C. DAMSTEEGT, "Simon Stevin en de 'Thesaurus van Plantijn'", in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 99, 1983, p. 286-293, toonde aan dat Stevin zijn materiaal voor die woordenlijsten ontleende aan de *Thesaurus theutonicae linguae, Schat der Neder-duytscher spraken*, een woordenboek met drietalige (Nederlands-Frans-Latijn) lemmata, dat in 1573 anoniem bij Plantijn in Antwerpen was verschenen.
- 9 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 80-82.
- 10 Slechts bij onomatopoeën is er een relatie tussen de woordvorm en wat ermee wordt aangeduid.
- 11 M.J. VAN DER WAL, *Logic, linguistics, and Simon Stevin in the context of the sixteenth and seventeenth century*, in Kurt R. JANKOWSKI (ed.), *History of Linguistics 1993*, Amsterdam-Philadelphia, 1995, p. 147-156.

cker aert, dat sy de Tsaemvoughing bequame-lick lijdē, op dat wy daer duer niet alleen de ghemeene dinghen, maer oock de wonderlicke die de Natuer daghelicx baert, bevallick ende verstaenlick uytbeelden mueghen.¹²

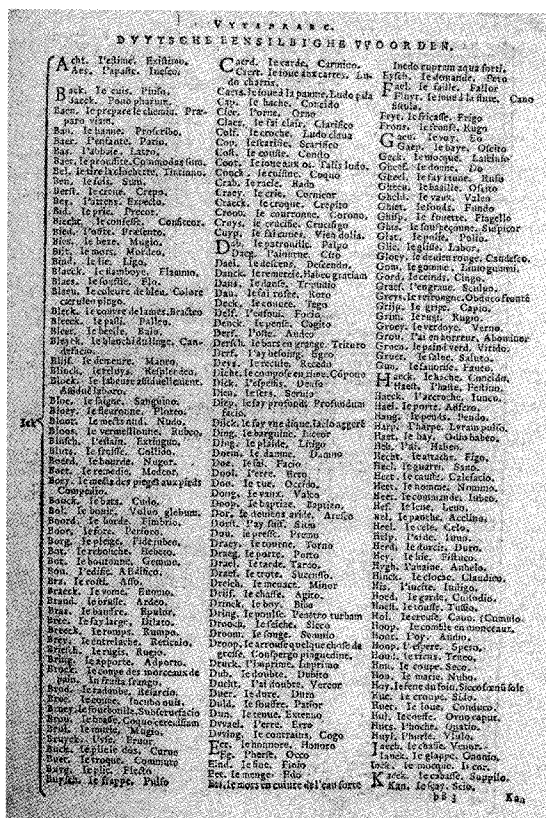
T'einde [het doel MW] der spraken is, onder anderen, te verclaren t'inhoudt des ghedachts, ende ghelijck dat cort is, also begheert die verclaring oock corthey, te selve can bequamelicxt [het gemakkelijkst MW] gheschien, duer ynckel saken met ynckel gheluyden [één lettergreep MW] te beteekenen.¹³

Stevin trekt ook parallelen tussen taal en andere wetenschapgebieden: de geometrie en de rekenkunde/ wiskunde. In de geometrie is er een opbouw van de kleinste elementen als een punt naar de meer complexe eenheden. Voor de taal betekent deze parallel dat het in de visie van Stevin onjuist is wanneer letters, de kleinste grammaticale elementen, uit meer syllaben zouden bestaan dan het woord dat die letters vormen. De superioriteit van het Nederlands valt in dit verband te illustreren aan de spelling van het woord *Dal*, die in het Grieks Delta, Alpha, Lambda en in het Hebreeuws Daleth, Aleph, Lamed luidt. In beide gevallen bestaat elk element uit meer syllaben (namelijk twee) dan het monosyllabische woord *Dal* zelf. In het Nederlands daarentegen wordt *Dal* gespeld drie monosyllaben, uitgesproken als De, A, El.¹⁴

Wanneer Stevin het Grieks en het Nederlands vergelijkt wat betreft het vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen, trekt hij een rekenkundige/wiskundige parallel:

want ghelijck gheen menschen die wel by haer sinnen sijn drie grooter ghetal en achten dan Duyst [=duizend MW], maer veel cleender; also oock de Griecsche Tsaemvoughing niet boven de Duytsche, maer verre daer onder, want in die sijn hier en daer sommighe woorden diese lijdē, maer in dese overal, ende dat met een ander besonder corthey, gheschictheyt, ende eyghentlicker beteekening haers grondts [...].¹⁵

Bij alle taalbeschuwendende opmerkingen is het goed om ook aandacht te schenken aan de 16de-eeuwse taalfeiten. Het Nederlands zou volgens Stevin in hoge mate de voortreffelijke eigenschap van monosyllabiteit bezitten, maar wij weten dat die eigenschap niet in alle Nederlandse dialecten evenzeer aanwezig was. In Stevens tijd kwamen in het zuiden de varianten met *-e* zoals *crone*, *ic vraege* voor en in Holland de varianten zonder *-e* zoals *croon*, *ic vraeg*.¹⁶ Stevin, hoewel geboren en getogen in het zuiden, heeft in zijn lijsten van monosyllabische woorden consequent

AFB.117 Simon Stevin, *Uytspraak van de Weerdigheyd der Duytsche Tael: eerste pagina uit de lijst Duytsche eensyllighe woorden, in De Beghinselen der Weeghconst, Leiden, 1586*

de Hollandse varianten opgenomen (afb. 117). Bovendien beschouwt hij in zijn *Wisconstige Gedachtenissen* (1608) het dialect van Noord-Holland als het beste Nederlands, omdat in dat dialect de monosyllabische woorden *vaer*, *moer*, *broer*, *zus* worden aangetroffen, die corresponderen met de bisyllabische woorden *vader*, *moeder*, *broeder*, *suster* in de overige dialecten. De monosyllabische woorden zouden oorspronkelijk zijn en de langere varianten zouden ontstaan zijn door onwetendheid van taalgebruikers.¹⁷

De talrijke Nederlandse monosyllabische woorden konden, aldus Stevin, heel gemakkelijk samenstellingen vormen en zo was het Nederlands zeer geschikt om de werkelijkheid weer te geven, ook de door wetenschappen beschreven werkelijkheid.

Het Nederlands als wetenschapstaal en de problematiek van Nederlandstalige terminologie

In zijn overtuiging dat het Nederlands bijzonder geschikt was als wetenschapstaal, zowel voor het onderwijzen als leren van een wetenschap, stond Stevin niet alleen.¹⁸ De rederijkerskamer *In Liefd' Bloeiende* brak in 1585 in haar logicaboek *Ruyghbewerp vande Redenkavelingh* (ruwe schets van het redeneren) een lans voor het gebruik van het

- 12 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 88.
- 13 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 64.
- 14 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 80.
- 15 *The Principal Works of Simon Stevin* (1955-1966), I, p. 82.
- 16 In het Nederlands van de Middeleeuwen eindigden veel naamwoorden en de reepersoon-enkelvoudsvormen van werkwoorden op *-e* (*here*, *vrouwe*, *crone*, *ic vraege*, *ic hebbe*, *ic woene* etc.). Door zo geheten *e*-deletie, die eerder in noordelijke dan zuidelijke dialecten optrad, ontstond een variatie aan vormen met en zonder finale *-e*.
- 17 *Wisconstige Gedachtenissen* (1605-1608), p. 24. Stevens chronologie is niet de juiste: de tweelettergrepige woorden zijn de oorspronkelijke vormen.
- 18 Zie VAN DER WAL, *De moeder-taal centraal*, op. cit., p. 79-100.

- 19 Een ander kortlopend initiatief voor Nederlandstalig academisch onderwijs was dat van de in 1617 in Amsterdam gestichte Nederduytsche Academie (zie VAN DER WAL, *De moedertaal centraal, op. cit.*, p. 81).
- 20 MOLHUYSEN (1913), p. 122, voor een resolutie van curatoren gedateerd 10 januari 1600.
- 21 MOLHUYSEN (1913), p. 391.
- 22 Beide vertalingen werden gepubliceerd door Jan Jacobszoon Paets in Leiden in 1608 onder de respectievelijke titels *Memoires Mathematiques en Hypomnemata Mathematica*. DEVREESE - VANDEN BERGHE (2003), p. 248, wijzen erop dat de vertalingen van Stevins werken niet volstonden om zijn werk optimaal en tijdig voor het internationale voetlicht te brengen en menen dat zijn werk meer weerklank zou hebben gevonden als hij in het Latijn had geschreven of een wetenschappelijke correspondentie had gevoerd.
- 23 R. DODOENS, *Crujide Boeck*, Antwerpen, J. Loeus, 1554, f. *ijj*.
- 24 Welke termen in de tekst en welke in de marge staan, hangt af van het belang dat men aan de Latijnse dan wel Nederlandse termen hecht of van de mate van ingeburgerd zijn. Stevin plaatste in zijn vroege publicaties de Latijnse termen in de tekst, de Nederlandse in een woordenlijst of in de marge; vervolgens de Nederlandse termen in de tekst en de Latijnse in marge, om tenslotte alleen Nederlandse termen te hanteren met slechts bij uitzondering een Latijnse term in de marge.
- 25 Het onderzoek van M. KOOL, *Die conste vanden getale. Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen*, Hilversum, 1999, i.h.b. p. 283-336, op het gebied van de rekenkundige terminologie heeft aangetoond dat veel van de door Stevin gehanteerde rekenkundige termen al eerder met dezelfde betekenis voorkomen (p. 322). Daartoe behoren woorden als *vergaren* (optellen), *somme* (som), *ghebroken* (breuk). Nieuwvormingen zijn volgens Kool onder meer *uytbreng* (product), *ghebreekende* (getal nul), *telconste* (rekenkunde) en *menichvuldiging*.

Nederlands op de Leidse universiteit. Dat pleidooi heeft toen geen effect gehad. Dat was ook wel begrijpelijk, wanneer men zich realiseert dat de stevige positie van het Latijn praktische voordelen had voor studenten en hoogleraren, die relatief probleemloos aan buitenlandse universiteiten respectievelijk konden studeren of worden aangesteld. Het lag natuurlijk anders voor degenen die het Latijn niet beheersten. Om hen tegemoet te komen werd op 10 januari 1600 door prins Maurits op initiatief van Simon Stevin een ingenieursopleiding opgericht, die gelieerd was aan de Leidse universiteit.¹⁹ Dat gebeurde met de uitdrukkelijke vermelding dat het onderwijs aan ingenieurs, landmeters en vestingbouwers in het Nederlands zou plaatsvinden.²⁰ In de instructie van Simon Stevin voor deze opleiding wordt de praktijk in het buitenland als argument aangevoerd: daar spreken ingenieurs ook geen Latijn, maar de betreffende volkstaal.²¹ Deze functie-uitbreiding van het Nederlands was echter niet blijvend: de Leidse ingenieursschool ging in 1670 over op het Latijn.

De voor- en nadelen van het Latijn golden uiteraard niet alleen voor de mondelinge kennisoverdracht aan de universiteiten, maar zeker ook voor de wetenschappelijke publicaties. Het Latijn als wetenschappelijke taal stelde wetenschappers in heel Europa in staat om elkaars publicaties te lezen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat soms zelfs wetenschappelijke geschriften die in de volkstaal werden gepubliceerd, in het Latijn werden vertaald. Zo heeft Hugo de Groot Stevins werk over de navigatie op zee, *De Havenwindig* (1599) door een Latijnse vertaling, getiteld *Limenheuretikè sive Portuum Investigandorum Ratio*, verschenen in hetzelfde jaar, wereldkundig gemaakt. Ook Stevins *Wisconstighe gedachtenissen* (1608) werden in het Latijn vertaald en een deel ervan ook in het Frans.²² Tegenover de voordelen van het Latijn voor de wetenschappelijke wereld stonden de nadelen voor het niet-academisch geschoolde lezerspubliek. Aan de behoeften van dat publiek moest men in toenemende mate tegemoet komen. Al eerder was in de 16de eeuw getoond dat het gebruik van het Nederlands in wetenschappelijke geschriften mogelijk was. Rembert Dodoens publiceerde zijn *Crujide Boeck*, een botanisch werk, in 1554 in het Nederlands. Het was in het Nederlands geschreven opdat het van nut zou kunnen zijn voor alle *cruytlieffhebbers ende alzo wel den leecken van der Latijnscher sprake ignorant als den gheleerden*.²³ De cartograaf Abraham Ortelius had zelf zijn *Theatrum orbis terrarum* (1570) in het Nederlands vertaald. Jan Wouters verdedigde in zijn vertaling van het *Epitome* van Andreas Vesalius van 1569 het gebruik van het Nederlands voor een geneeskundig werk.

Het gebruik van het Nederlands op de verschillende terreinen van de wetenschap stelde

wetenschappers en vertalers van Latijnse wetenschappelijke werken voor het probleem van de vaktermen. Hiervoor waren twee oplossingen voorhanden: men kon de bestaande leenwoorden hanteren waarvan de uitgangen al of niet werden aangepast aan het Nederlands, of men kon nieuwe Nederlandse termen creëren. Voor die nieuwe termen kon men oude woorden gebruiken of nieuwvormingen (neologismen) die beide ten opzichte van de leenwoorden purismen waren. Ook kon men aan bestaande woorden een nieuwe betekenis toevoegen. Voorbeelden van purismen die als nieuwe grammaticale termen fungeerden, zijn onder meer de volgende in de *Twee-spraack*: *enkel ghetal* voor *singularis*, *meervoud* voor *pluralis*, *letterkonst* voor *grammatica*, *naam* voor *nomen* en *woord* voor *verbum*. In het *Ruygh-bewerp vande Redenkaveling* zijn de termen *onderwerp* voor *subiectum* en *ghezeg* voor *praedicatum* te vinden, terwijl *redenkaveling* zelf een purisme is voor *dialectica*. Op het gebied van de grammatica en de logica trachtte men dus vaktermen te vernederlandsen. Sommige van deze neologismen (bijvoorbeeld *onderwerp*, *gezegde*, *meervoud*) hebben ingang gevonden, andere zijn weer verdwenen.

Stevin koos voor zijn publicaties op verschillende vakgebieden ook voor de tweede optie: geen aan het Nederlands aangepaste Latijnse terminologie, maar Nederlandse vaktermen. Wel toonde hij zich in zijn *Dialectike* heel pragmatisch door met het oog op het begrip bepaalde ingeburgerde Latijnse termen nog wel te hanteren; hij geeft daar een lijstje van, overigens voorzien van Nederlandse pendanten. In zijn meeste publicaties staat de Nederlandse terminologie in de lopende tekst en de Latijnse termen ter mogelijke verduidelijking in de marge.²⁴ Op het gebied van de wiskunde vonden veel door Simon Stevin gehanteerde Nederlandse termen navolging. Nadrukkelijk moet gesteld worden dat het deels om termen ging die al eerder in gebruik waren zoals *deelen* (*dividere*), *wortel* (*radix*), *afstrecken* (*subtrahere*), *vergaren* (*addere*), *driehoek* (*triangulus*), deels nieuwvormingen van Stevin zelf. Hij heeft dus niet de hele Nederlandstalige wiskundige en meetkundige terminologie 'uitgevonden' zoals wel eens wordt gesuggereerd.²⁵ Mogelijke nieuwvormingen van Stevin zelf zijn: *scherphouck* (*acutus angulus*), *schoensche sijde* (*hypotenususa*), *omtreck* (*periphèria*), *veelhouck* (*polygonum*), *everedenheyt* (*proportio*), *stelling* (*propositio*), *snijlijn* (*secans linea*), *raaklijn* (*tangens linea*), *meetconst* (*geometria*), *gront* (*basis*), *scheefrondt* (*ellipsis*), *wassende sne* (*hyperbole*), *brantsne* (*parabola*), *ewewijdich vierhouck* (*parallelogrammum*), *naelde* (*pyramide*), *houckmaet* (*sinus*), *raecklijn* (*tangens*), *seul* (*cylinder*).

De wiskundige en meetkundige terminologie werd door tijdgenoten geaccepteerd en in woordenboeken opgenomen, wat verdere verbreiding

bevorderd zal hebben. Er zijn vaktermen die uiteindelijk niet geaccepteerd zijn zoals *naelde*, *seul* en *vergaren*. Veel termen komen echter tot op de dag van vandaag in het Nederlands voor: *middellijn*, *vlak*, *driehoek*, *kegel*, *vierkant*, *rechthoekig*, *omtrek*, *afrekken*, *delen*, *wortel*, *meetkunde*. Zo heeft Stevin een blijvende invloed op de Nederlandse taal gehad, maar dat niet alleen: ook zijn taalbeschouwende ideeën hebben doorgewerkt in Nederland en daarbuiten.

Stevens invloed

Stevens ideeën over taal hebben invloed gehad op tijdgenoten en latere generaties. Zo waren in de 17de eeuw onder meer de Zeeuwse literator en staatsman Johan de Brune de Oude, dominee Petrus Montanus, auteur van een opmerkelijke klankleer, de rechtsgeleerde Hugo de Groot en de grammaticus en wiskundige Christiaan van Heule vertrouwd met zijn denkbeelden. Ook de Duitse grammaticus Schottelius nam Stevens ideeën over in zijn *Ausführliche Arbeit von der Teutschen Hauptsprache* van 1663.²⁶ Buiten de kring van literatoren en grammatici zijn de taalopvat-

tingen van Stevin eveneens bekend geweest en hebben ze invloed uitgeoefend. In de Euclidesvertaling van de wiskundige en bouwkundige Jacob Willemsz. Verrotten, getiteld *Euclides Zes eerste boeken, Van de beginselen der Wisconsten* (Hamburg, 1633) bevindt zich een bijlage waarvan het grootste deel wordt gevormd door een hoofdstuk over de Nederlandse taal. Deze tekst kan als een treffend voorbeeld van Stevinreceptie worden beschouwd.²⁷ Verrotten's afhankelijkheid van Stevin, naar wie hij ook expliciet verwijst, blijkt onder meer uit overeenkomstige opvattingen over de voortreffelijke eigenschappen van het Nederlands en ook uit het herhaaldelijk hanteren van het begrip *wijzentijd*, dat in Stevens *Wisconstige Gedachtenissen* (1608) is te vinden. Hiermee wordt bedoeld op een onbestemde periode in het verleden, een soort van gouden tijd waarin allerlei wetenschappen tot buitengewone bloei zouden zijn gekomen. Om dat hoge niveau van wetenschap weer te bereiken achtte Stevin een perfecte taal onontbeerlijk. Wetenschap en taal, ze zijn en blijven nauw met elkaar vervlochten zowel in deze speculatieve theorie over het verleden als in Stevens eerder besproken taalopvattingen en zijn praktisch taalgebruik.

- 26 K. GÜTZLAF, *Simon Stevin und J.G. Schottelius - Spuren der Deutsch-Niederländischen Beziehungen im 17. Jahrhundert, in Sprache in Vergangenheit und Gegenwart*, Marburg, 1988, p. 91-107; S. KIEDRON, "Niederländische Einflüsse auf die Stammworttheorie von Justus Georgius Schottelius", in *Leuvense Bijdragen*, 74, 1985, p. 345-356.
- 27 M.J. VAN DER WAL, "Verrotten's taalbeschouwing, een onbekend voorbeeld van Stevinreceptie", in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 104, 1993, p. 328-347.

Koninklijke Bibliotheek van België

Simon Stevin

(1548–1620)

De geboorte van de nieuwe wetenschap

Uitgegeven met steun van de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden
naar aanleiding van de tentoonstelling

(Omslag)

Gerard Mercator, *Belgii inferioris descriptio...*, 1585
(KBR, Kaarten en plans, IV 9563 - XIII A Pays-Bas
Gén. - 1609 - Mercator)

Simon Stevin, *De Beghinselen der Weeghconst...*, Leiden,
1586 (KBR, Kostbare werken, II 17739 A)

Portret van Simon Stevin (Leiden, Universiteitsbiblio-
theek, icones 40)

(Omslag rugzijde)

Penning met het portret van Simon Stevin (KBR,
Penningkabinet)

© 2004 Brepols Publishers, Turnhout
Printed in Belgium
D/2004/0095/78
ISBN 90-5622-054-3

All rights reserved. No part of this publication may be
reproduced, stored in a retrieval system or transmitted
in any form or by any means, electronic, mechanical,
photocopying, recording, or otherwise, without the
prior permission of the publisher.